

ՀԵՏԽՈՐՀՐԴԱՑԻՆ ՏՐԱՆՍՖՈՐՄԱՑԻԱ

DOI: 10.19266/1829-4286-2023-02-05-32

Հայաստանի քաղաքական համակարգի ճգնաժամի հաղթահարման դժվարություններն ու հնարավորությունները

ՏԻԳՐԱՆ ԹՈՐՈՍՅԱՆ

Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի ավելի քան երեք տասնամյակի ընթացքը վկայում է, որ այն շատ ավելի բարդ գործընթաց է, քան թվում էր սկզբում, և հետկոմունիստական երկրների ժողովրդավարացումը պահանջում է տևական, հետևողական ջանքեր ու առաջադրում բարդ մարտահրավերներ: Անգամ ԵՄ Արևելյան գործընկերության ծրագրում ընդգրկված հետխորհրդային պետությունները պարբերաբար բախվում են քաղաքական համակարգի ճգնաժամերի, որոնց պատճառը կուսակցությունների չկայացածությունն է: Դա պետությունների համար ունենում է խիստ վտանգավոր հետևանքներ հատկապես աշխարհաքաղաքական մրցակցության եզրափակիչ փուլում, երբ ազդեցիկ պետություններն իրենց նպատակներին հասնելու համար ցանկացած գնով փորձում են օգտագործել խոցելի պետությունների վրա իրենց ազդեցությունը: Հետազոտությունները վկայում են, որ թեև այդ ճգնաժամերն ունեն առանձնահատկություններ ու տարատեսակ պատճառներ, սակայն դրանց առավել կարևոր թերությունն ընդհանուր է՝ կուսակցությունները կարիք ունեն ինստիտուցիոնալացման: Հողվածում առաջարկվում է Հայաստանի առանձնահատկությունները հաշվի առնող կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման հարացույց, որի կիրառումը կմեծացնի երկրի անվտանգությունը: Դա հնարավորություն կտա հաղթահարել երկրի քաղաքական համակարգի ճգնաժամը, ինչպես նաև դիմակայել «գունավոր» հեղափոխությունների միջոցով Հայաստանը որպես տարբեր աշխարհաքաղաքական նպատակների իրականացման գործիք օգտագործելու տարատեսակ նկրտումներին:

Բանալի բառեր

Կուսակցություններ, «գունավոր» հեղափոխություններ, ինստիտուցիոնալացում, ժողովրդավարացում

Նախաբան

2018թ. տեղի ունեցած իշխանափոխությունն ունեցավ աննախադեպ աղետալի հետևանքներ հետխորհրդային Հայաստանի ընթացքի վրա: Երկիրը հայտնվել է արատավոր շրջանում, որից տևական ժամանակ չի կարողանում դուրս գալ: Թեև 2020թ. Հայաստանի Հանրապետությունն ու Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետությունը կապիտուլյացիայի հասցրած իշխանության թե ներքին, թե արտաքին ասպարեզներում վարած ապաշնորհ քաղաքականությունը դրանից հետո էլ հանգեցրել է ահռելի մարդկային, տարածքային, բարոյական ու նյութական կորուստների, հասարակության շրջանում իշխանության վարկանիշի շարունակական կտրուկ անկում է արձանագրվել (2021թ. խորհրդարանական ընտրություններում ստացել են ընտրողների ձայների մոտ 26 տոկոսը), սակայն այդ իշխանության հեռացման փորձերը (առաջինը՝ 2020թ. նոյեմբերի 9-ից հետո ծավալված բողոքի գործողությունների ձևով, երկրորդը՝ 2021թ. հունիսի արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններից հետո) անհաջողության են մատնվել: Այդ ամենի պատճառների վերլուծությունը դեռևս 2021թ. վկայում էր¹, որ պետական կառավարման ոլորտում առկա է համակարգային ճգնաժամ: Հաջողություն չունեցավ նաև իշխանափոխության հաջորդ փորձը, թեև ավելի լուրջ նախադրյալներ դժվար է մատնանշել. իշխանության ձախողումները «հետևողականորեն» շարունակվում էին բոլոր ոլորտներում, անգամ այնպիսի կենսական հարցերում, ինչպիսիք են 2023թ. սեպտեմբերին Լեռնային Ղարաբաղի Հանրապետության ամբողջական հայաթափումը, Հայաստանի Հանրապետության ինքնիշխան տարածքի զգալի մասի զավթումը Ադրբեջանի կողմից և այլն: Իրադարձությունների հետագա զարգացումը վկայում է, որ

¹ Թորոսյան Տ., Յո՞ւ երթաս, Հայաստան-2021. Խորհրդարանական ընդդիմության երկակի առաքելությունը, 17 հուլիսի, 2021 թ., <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=237>

հասարակության ճնշող մեծամասնությունը բացահայտորեն դժգոհ է իշխանությունից և վերջինս դիրքերը պաշտպանվում են միայն ուժային կառույցների (ներքին զորքեր, դատարաններ և այլն) կիրառած կոպիտ, ապօրինի մեթոդներով: Այդուհանդերձ, ընդդիմությանը չի հաջողվում իշխանությունից հեռացնել իշխող քաղաքական ուժին, ինչը վկայում է, որ Հայաստանի քաղաքական համակարգը հայտնվել է ճգնաժամային իրավիճակում: Երբեմն, որպես խնդրի լուծման ճանապարհ, մատնացույց է արվում այն մեխանիզմների կիրառումը, որոնք օգտագործվեցին 2018թ. իշխանափոխության ժամանակ: Սակայն դա, լավագույն դեպքում, ծանր հետևանքներով հղի մոլորություն է, քանի որ, ինչպես ցանկացած «գունավոր» հեղափոխության ժամանակ, այն ժամանակ օգտագործված մեխանիզմները կառուցված են եղել ստի, կեղծիքի, աճաբարության, փաստերի նենգափոխման, հասարակությանը մոլորեցնելու, պառակտելու, պետական կառույցները կազմաքանդելու վրա: Հեղափոխական մտածելակերպից բխող նախկինի ժխտումը, այն ոչնչացնելու մոլուցքը ամբողջացնում է պատկերը:²

«Գունավոր» հեղափոխությունների³ աղետալի հետևանքները հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների (ՀՏԵ) համար չեն սահմանափակվում դրանց միջոցով ձևավորված իշխանությունների գործունեության արդյունքներով: «Գունավոր» հեղափոխության հաջող իրականացումն ինքնին վկայում է, որ քայքայվել են դեռևս լիարժեքորեն չկայացած պետական ինստիտուտները, վարկաբեկվել են պետության կառուցման ու կայացման հիմքում գտնվող սկզբունքներն ու արժեքները՝ իշխանության գալու այդ

² Նույն տեղում:

Թորոսյան Տ., Կրկի՞ն՝ անդեկ, ցաքուցրիվ, անգաղափար: Տգիտությունը, կեղծիքն ու աճաբարությունը նոր աղետ են գուժում, 22 ապրիլի, 2022թ., <https://www.luys.am/index.php?m=publicationsOne&pid=295>

³The Colour Revolutions in the Former Soviet Republics. Successes and Failures, Ed. Donnacha Ó Beacháin, Abel Polese, 2010, Abingdon and New York, Routledge, DOI <https://doi.org/10.4324/9780203848951>, **Թորոսյան Տ., Վարդանյան Ա.**, Ուր են տանում «գունավոր» հեղափոխությունների ճամփաները, *Հանրային կառավարում*, 2005, 3, 9-101:

Ճանապարհը ընտրած ուժերի տևական գործունեության և/կամ պետական կառավարման համակարգի բնականոն ընթացքի խաթարման հետևանքով: Այդ քայքայումը շարունակվում է նաև հեղափոխությամբ իշխանության եկած ուժերի կառավարման ընթացքում, քանի որ դրանց գործունեությունը հիմնված է այնպիսի տեխնոլոգիաների կիրառման վրա, որոնք ժխտում են սկզբունքների ու արժեքների դերը և հիմնականում ուղղված են հենց դրանց վարկաբեկմանմանը՝ ասպարեզն ազատելով «տեխնոլոգիական» մեխանիզմների համար: «Գունավոր» հեղափոխությունների առավել ադեռալի հետևանքն այն է, որ իշխանության գալով դրանց ներկայացուցիչները ոչ միայն չեն առաջարկում պետության առջև ծառայած որևէ լուրջ խնդրի լուծում ու շարունակաբար բոլոր ոլորտներում ունենում են մեծ ձախողումներ, այլև իրենց բնորոշ «տեխնոլոգիական» մեխանիզմների կիրառմամբ շարունակաբար ջլատում են պետությունը՝ տկարացնելով ու կազմալուծելով պետական հաստատությունները՝ ավելի ու ավելի նսեմացնելով սկզբունքների ու արժեքների դերը: Արդյունքում էլ ավելի է թուլանում հասարակության ինքնապաշտպանական բնագործը՝ էապես նվազեցնելով սկզբունքների ու արժեքների հիման վրա գործունեությանը վերադառնալու կարողությունը: Հետևաբար «գունավոր» հեղափոխությունների ստեղծած կործանարար շրջապտույտը հաղթահարելու միակ հնարավորությունը սկզբունքների ու արժեքների վրա կառուցված գործընթացն է: Քանի որ խոսքն առաջին հերթին վերաբերում է քաղաքական գործընթացներին, ապա դա նախ պետք է տեղ գտնի դրանց շարժիչ ուժը կազմող կուսակցություններում՝ սկզբունքների ու արժեքների արմատավորման՝ ինստիտուցիոնալացման ճանապարհով⁴:

---

⁴ **Huntington S.** (1965) Political Development and Political Decay. *World Politics*, 17, 3, 386–431. DOI: <https://doi.org/10.2307/2009286>

Huntington S. (1968) *Political Order in Changing Societies*. New Haven, CT: Yale University Press.

Պետք է արձանագրել, որ նման խնդրի լուծումը շատ բարդ է, քանի որ ինստիտուցիոնալացումն՝ առանց բավարար քաղաքական մշակույթի առկայության, այդ գործընթացի առաջնորդներից պահանջելու է քաղաքական կամքի դրսևորում, հրաժարում անգամ այնպիսի մեխանիզմների ու մոտեցումների կիրառումից, որոնք առնվազն անցյալի տևական ժամանակահատվածում ապահովել են առանձին հաջողություններ, սակայն համակարգային մարտահրավերների հաղթահարման ներուժ չեն ունեցել: Այդ իրավիճակների հաղթահարման համար պահանջվում է համապատասխան մասնագետների ներգրավում, ինչպես նաև քաղաքական համակարգի գործունեության այնպիսի մեխանիզմների ընկալում և կիրառում, որոնք նախկինում չեն կիրառվել ոչ միայն Հայաստանում, այլև ամբողջ հետխորհրդային տարածքում:

Ստորև կներկայացվեն առաջարկվող լուծման հիմքերը, ապա կդիտարկվեն հայաստանյան պայմաններում դրա կիրառման հնարավորությունները:

Իրավիճակի նախադրյալները

2021թ. արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքներն անակնկալ էին գրեթե բոլորի՝ թե ընտրողների, թե մասնակից քաղաքական ուժերի, թե մինչ ընտրությունները դրանց արդյունքների վերաբերյալ կանխատեսումներ անողների համար: Ակնհայտ էր, որ երեք տարվա ադետաբեր գործունեության, երկրի Մահմանադրության ու օրենքների բազմաթիվ ռոնահարումներով պետական կառավարման համակարգը, դատական համակարգը կաթվածահար վիճակի հասցնելու, ներքաղաքական կյանքում պառակտիչ քաղաքականության՝ ատելության քարոզի, յուրաքանչյուր հասարակության համար չափազանց վտանգավոր «նախկիններ»-«նորեր» քայքայիչ բաժանումների, արտաքին հարաբերությունները տգիտության, կեղծիքի ու աճպարարության վրա կառուցելու հետևանքով Արցախյան 44-օրյա պատերազմում արձանագրված կապիտուլյացիայի, ահռելի մարդկային, նյութական,

տարածքային կորուստներին, աննախադեպ բարոյա-հոգեբանական անկման արդյունքում ստեղծված համապարփակ, խոր ճգնաժամի⁵, ի հայտ եկած բազմաթիվ բարդ մարտահրավերների հաղթահարման հիմքերի ստեղծման նախապայմանը հայկական երկու պետությունները կործանման եզրին հասցրած քաղաքական ուժի հեռացումն էր իշխանությունից: Սակայն իշխանությանը հեռացնել ցանկացող քաղաքական ուժը նաև պետք է ունակ լինի լուծելու այն բազմաթիվ բարդ խնդիրները, որոնք ծառայած են աղետի ենթարկված պետության առաջ: Նոյեմբերի 9-ի կապիտուլյացիայի հայտարարությունը ստորագրելուց մի քանի օր անց արդեն ակնհայտ էր, որ շոկային իրավիճակը հաղթահարած իշխող ուժը որևէ միջոցի առաջ կանգ չի առնում՝ իշխանությունը պահելու համար: Ռազմական գործողությունների դադարեցումից հետո շատ արագ պարզ դարձավ, որ խորհրդարանական ընդդիմությունն անկարող է առաջնորդել ճգնաժամային իրավիճակի հանգուցալուծման գործընթացը: Չափազանց բարդ իրավիճակից դուրս գալու գործողությունները փորձեց կազմակերպել արտախորհրդարանական ընդդիմությունը: Թեև հաջողվեց այդ դրոշի ներքո հավաքել մի շարք քաղաքական ուժեր և շարժում ձևավորել՝ զանգվածային ճնշումների միջոցով իշխող քաղաքական ուժին իշխանությունից հեռացնելու նպատակով, սակայն այդ ընթացքում թույլ տրված մի շարք սխալներ (հատկապես այն պատճառով, որ հիմնական ընդդիմադիր ուժերը չունեին այդ կարգավիճակով գործելու փորձ, առկա էին կազմակերպական էական բացեր, և այլն) սասանեցին ընդդիմության նկատմամբ վստահությունը և պայքարն այդ փուլում վերջնական հաջողություն չունեցավ: Այդուհանդերձ, հաջողվեց ստիպել իշխանությանը՝ 2021թ. հունիսին հրավիրելու արտահերթ խորհրդարանական ընտրություններ:

⁵ **Թորոսյան Տ.**, 2020թ. պատերազմ. նախադրյալները, հետևանքները և աղետի հաղթահարման հնարավորությունները, 17 հուլիսի, 2020թ., <https://luys.am/img/artpic/small/17421d60c00deb99e93e2020թ.-ՊԱՏԵՐԱԶՄ.-ՆԱԽԱԴՐՅԱԼՆԵՐԸ-ՉԵՏԵՎԱՆՔՆԵՐԸ-ԵՎ-ԱՂԵՏԻ-ՀԱՂԹԱՀԱՐՄԱՆ-ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ.pdf>.

2021թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքները

2021թ. ընտրությունները լիովին բացահայտեցին, որ, ինչպես հետխորհրդային մյուս երկրներում⁶, առկա է շատ լուրջ հիմնախնդիր՝ փլուզված է քաղաքական համակարգի առանցքը կազմող, անկախության վերականգնումից հետո այդպես էլ չկայացած բազմակուսակցական համակարգը:

2018թ. իշխանափոխությունն, ակնհայտորեն, մի շարք արտաքին ու ներքին հանգամանքների շարքում հատկապես բազմակուսակցական համակարգի չկայացածության հետևանք էր և, բնականաբար, չէր կարող նպաստել դրա առողջացմանը, հակառակը՝ ավելի խորացրեց այն: Այդ երևույթը ևս բնորոշ է գրեթե բոլոր հետկոմունիստական երկրներին: Արդեն 2014թ. մասնագետների համար նկատելի էր, որ, մասնավորապես, Ուկրաինայում ու Վրաստանում «գունավոր» հեղափոխությունները չլուծեցին այդ երկրներում առկա հիմնախնդիրներն ու չեն տանում դեպի այդ պետությունների կայացում ու ամրապնդում:⁷ Ընդ որում, նման երևույթներ արդեն արձանագրվում են անգամ Արևելյան Եվրոպայի ԵՄ անդամ երկրներում, մասնավորապես, Լեհաստանում ու Հունգարիայում, որտեղ պոպուլիստական գաղափարներով իշխանության եկած քաղաքական ուժերը զարմանալի ճշգրտությամբ գործում են նույն տրամաբանությամբ՝ «գրոհում են դատարանները, ՋԼՄ-ները և վերահսկողական մարմինները, ժողովրդավարության ոչ ֆորմալ նորմերը՝ հանդուրժողականությունն ու բարեվարքությունը, հարձակվում են ընդդիմության վրա, պառակտում են հասարակությունը և խեղում են ազգային հիշողությունը՝ արդարացնելու համար իրենց քաղաքականությունը»⁸: Այդ փաստերն արձանագրող հոդվածի հեղինակը

⁶ **Mierzejewski-Voznyak M. G.**, Party politics after the colour revolutions: party institutionalisation and democratisation in Ukraine and Georgia, *East European Politics*, 2014, **30**, 1, 86-104.

⁷ Նույն տեղում

⁸ **Grzymala-Busse A.**, How Populists Rule, *Polity*, 2019, **51**, 4 (October), 707-717

համարում է, որ նման դեպքերում պետության առողջացման համար «կուսակցությունների մրցակցությունը, և, մասնավորապես, կենսունակ և ուժեղ ընդդիմության առկայությունը, որն ընտրողներին առաջարկում է իրական այլընտրանք, ունի վճռական նշանակություն»:⁹ Հետևաբար, այնպիսի իրավիճակներում, որում հայտնվել է ու շարունակում է գտնվել Հայաստանը, բացառիկ նշանակություն է ստանում ընդդիմությունը, որը պետք է ստանձնի երկու՝ «Հայաստանը խոր ու բազմազործոն ճգնաժամային իրավիճակից դուրս բերելու և առողջ քաղաքական համակարգի ողնաշարը համարվող կենսունակ բազմակուսակցական համակարգ ձևավորելու առաքելություն»¹⁰: Իհարկե, այդ առաքելության իրականացման լավագույն մեկնարկը կլինեք արտահերթ ընտրությունների արդյունքում իշխանափոխությունը, սակայն դա տեղի չունեցավ: Ավելին, իշխող քաղաքական ուժը ստացավ ընտրողների ձայների ամենամեծ բաժինը՝ 26 տոկոսը, ձևավորեց կառավարություն և շարունակեց կործանարար քաղաքականությունը: Հետևաբար ընդդիմության խնդիրն ու առաքելությունը մնում են նույնը: Մինչ դրանց մանրամասնումն ու իրականացման հնարավորությունների ներկայացումը, անհրաժեշտ է փորձել ձևակերպել ընտրությունների արդյունքների պատճառները: Դրանցից ամենակարևորը բազմակուսակցական համակարգի փլուզված վիճակն է կամ անգամ փաստացի բացակայությունը, քանի որ ընտրողները խորհրդարան անցնելու համար անհրաժեշտ ձայներ չտվեցին

1. երեք տարի գործած խորհրդարանական ընդդիմության երկու կուսակցություններին, թեև այդ երկու ուժերից մեկը մեծածավալ հասցեական օգնություն էր ցուցաբերել նրանց ու խոստանում էր հետագայում էլ դա անել,

2. մի շարք արտախորհրդարանական «քաղաքական ուժերի», որոնք իրենց վաղուց սպառել են կամ ստեղծվել են

⁹ Նույն տեղում

¹⁰ Թորոսյան Տ., ՅՈՒՆԵՍԿՕ, նշվ. աշխ.

ընտրությունների շեմին ու պարզունակ առևտրի նպատակներ են հետապնդում, ինչի բացահայտ ապացույցն է դրանց կլիենտելիստական¹¹ (հաճախորդային) արձագանքը իշխանության «համագործակցության» հրավերին:

Արձանագրված արդյունքների պատճառների շարքին կարելի է դասել նաև

3. հետխորհրդային տարածքի համար խորհրդարանական ընտրություններին ընտրողների ցածր (միջինից 10-15 տոկոսով պակաս) մասնակցությունը՝ իշխանության կողմից վարչական ռեսուրսի առավելագույն կիրառման պայմաններում,

4. ընտրությունների արտահերթությամբ պայմանավորված կարճ նախընտրական շրջանը,

5. մարզերում ընդդիմության խիստ սահմանափակ գործունեությունը,

6. ստի, կեղծիքի ու ատելության շարունակական քարոզչության երեք տարիների արդյունքում «նախկիններ» պառակտիչ գաղափարի խոր արմատավորումը, որի կիրառումը ակնհայտ արդյունքներ է տվել նաև եվրոպական որոշ երկրներում՝ որպես «լավ լոյալիստներ ու կոռումպացված և դավաճան օպոնենտներ»¹² բանաձև:

Կարող է թվալ, որ իրավիճակն անհուսալի է, քանի որ 2021թ. արտահերթ խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքում իշխանությունը ստացել է խորհրդարանի տեղերի գրեթե 2/3-ը:

¹¹ **Cruz C. and P. Philip Keefer**, Political Parties, Clientelism, and Bureaucratic Reform, *Comparative Political Studies*, 2015, **48**, 14, 1942–1973. **Trantidis A.**, Clientelism and the classification of dominant party systems, *Democratization*, 2013. **Keefer Ph.**, Clientelism, Credibility, and the Policy Choices of Young Democracies, *American Journal of Political Science*, 2007, **51**, 4, 804-821. **Muno W.**, Clientelist corruption networks: conceptual and empirical approaches, *z Vgl Polit Wiss*, 2013, 7, 33–56. **Epstein Daniel . J.**, Clientelism Versus Ideology. Problems of Party Development in Brazil, *Party Politics*, **15**, 3, 335–355. **Kitschelt, & S. Wilkinson**, Patrons, clients, and policies. Cambridge, UK: Cambridge University Press. 2007. **Keefer Ph., & R. Vlaicu**, Democracy, credibility, and clientelism. *Journal of Law, Economics, & Organization*, 2008, 24, 371-406.

¹² **Grzymala-Busse A.**, How Populists Rule, *Polity*, 2019, **51**, 4 (October), 707–717

Սակայն մի շարք հանգամանքներ վկայում են, որ այդ տպավորությունը խաբուսիկ է:

Իրավիճակի և հեռանկարների գնահատականը

2021թ. խորհրդարանական ընտրությունների արդյունքները թեև հիասթափություն առաջացրեցին թե ընդիմադիր մասնակիցների («Պատիվ ունեմ» և «Հայաստան» դաշինքներ), թե նրանց աջակցողների համար, սակայն հետագա զարգացումների առումով կան նաև հուսադրող հանգամանքներ.

1. Չնայած իշխանության գործադրած հսկայական, հաճախ՝ ապօրինի, ջանքերին՝ նրա օգտին քվեարկել է ընտրողների ընդամենը 26 տոկոսը,

2. Ընտրությանը չեն մասնակցել զգալի թվով ընտրողներ, որոնք ոչ մի դեպքում չէին քվեարկի իշխանության օգտին, սակայն տարբեր պատճառներով չեն համոզվել, որ պետք է քվեարկեն խորհրդարան անցած ընդդիմության օգտին,

3. հաջողվել է զգալիորեն թուլացնել «նախկիններ» գաղափարի քայքայիչ ազդեցությունը՝ ավելի քան 320000 ընտրող (2018-ի ընտրություններին՝ միայն 59000) քվեարկել է հենց նախորդ իշխանությունների ձևավորած դաշինքների օգտին և նրանք են դարձել խորհրդարանական ընդդիմություն,

4. ընդդիմությունը ձեռք է բերել խորհրդարանական պայքարի զգալի լծակներ, որոնց արդյունավետ համադրումը արտախորհրդարանական պայքարի միջոցների հետ նոր հնարավորություններ կստեղծի իշխանությանը հեռացնելու համար:

5. Ազգային ժողով անցած ընդդիմադիր քաղաքական ուժերի մարդկային պոտենցիալը, փորձն ու գիտելիքները էականորեն գերազանցում են ոչ միայն նախորդ խորհրդարանական ընդդիմության համապատասխան հատկանիշներն, այլև իշխանության հնարավորությունները:

Այս գործոնները լուրջ նախադրյալներ էին 2021թ. խորհրդարանական ընտրություններից հետո խորհրդարանական

ընդդիմության՝ իշխանության գալու քաղաքական պայքարի հեռանկարները լավատեսորեն գնահատելու համար: Մակայն նաև ակնհայտ էր, որ պահանջվում էր լրջորեն գնահատել իրավիճակը և մշակել համարժեք ռազմավարություն, որի արդյունավետ կիրառման դեպքում այդ պայքարը պետք է պսակվեր հաջողությամբ: Ընդ որում, այն պետք է ոչ միայն հաշվի առներ այդ պայքարի նոր հնարավորությունները, այլև բացահայտել դրանում ներգրավված քաղաքական ուժերի սխալներն ու չօգտագործված հնարավորությունները: Տևական նախապատրաստական շրջանից հետո վերսկսված քաղաքական ակցիաները, թեև հավաքում էին աննախադեպ թվով աջակիցների, սակայն բազմաթիվ սխալների ու թերությունների պատճառով հաջողություն չունեցան: Մակայն տևական դադարից հետո 2022-ի գարնանը վերսկսված պայքարի երրորդ փորձը ևս անհաջողության մատնվեց, թեև առկա էին իշխանափոխության բոլոր նախադրյալները՝ գործող իշխանության շարունակական կոպիտ սխալներ ներքին բոլոր ոլորտներում, իսպառ բացակայություն միջազգային հարաբերություններում անգամ Հայաստանին անմիջականորեն վերաբերող խնդիրների հետ կապված, հասարակության օրեցօր խորացող դժգոհություն ու աննախադեպ աջակցություն բողոքի ակցիաներին, և այլն: Մակայն ընդդիմության գործողություններում նկատելի չէր մոտեցումների վերանայում, նոր գաղափարների ու մեխանիզմների կիրառում, գործընթացի բովանդակային զարգացում և այլն: Մինչդեռ ակնհայտ էր, որ ձախողվել է հասարակության և այն կազմող տարբեր խմբերի հետ աշխատանքը, կիրառվում են 2018թ. իշխանափոխության ժամանակ օգտագործված և բոլորովին այլ նպատակներ հետապնդած որոշ մոտեցումներ, հեղեղուկ է գործընթացի քաղաքական ատաղձը՝ դրանում մասնակցող կուսակցությունների գործունեությունը, չկա հստակ դերաբաշխում, և այլն: Ընդ որում, կուսակցությունների տկարությունը ակնհայտ է թե Ազգային ժողովում, թե խորհրդարանից դուրս պայքարի ընթացքում: Խորհրդարանական մեծամասնությանը հաջողվել է ցինիկ ու ասպրիչ պահվածքով, ստի ու կեղծիքի վրա կառուցված ելույթներով

Ազգային ժողովի գործունեությունը վերածել պարզունակ ծեծկրտուքի, լեզվակռվի ու փոխադարձ վիրավորանքներով ուղեկցվող մեղադրանքների փոխանակման՝ չեզոքացնելով իր համար ոչ շահեկան առարկայական քննարկումների հնարավորությունը: Խորհրդարանական ընդդիմությանը ոչ միայն չի հաջողվում փոխել այդ ընթացքը, այլև ապահովել երկու խմբակցությունների համագործակցված գործունեությունը: Ավելին, մեկ տարին չըրացած քայքայվել է ընդդիմադիր «Պատիվ ունեմ» խմբակցությունը, որի մաս կազմող կուսակցություններից մեկն ապացուցեց իր անկարողությունը՝ որպես քաղաքական կազմակերպություն: Ավելի լավ վիճակում չէ մյուս խմբակցությունը, թեև հաջողվում է խուսափել նման ցցուն դրսևորումներից: Մակայն արդեն իսկ այն հանգամանքը, որ դաշինքի մասնակից նորաստեղծ կուսակցությունը դադարեցրեց իր գործունեությունը, իսկ խմբակցության պատգամավորների զգալի մասը քաղաքական կազմակերպական կառույցներ ձևավորելուց խուսափում է՝ ամբողջ բեռը թողնելով դաշինքի մաս կազմող կուսակցություններից մեկի վրա, ձախողման է դատապարտում գործող իշխանությունների հեռացման պայքարը: Ընդդիմության պայքարը չի կարող հաջողության հիմքեր ստանալ, քանի դեռ չի ընկալվել, որ անհաջողության հիմնական պատճառները երկուսն են.

1. Թե ներքաղաքական, թե աշխարհաքաղաքական զարգացումները թևակոխել են նոր փուլ, որտեղ կարևոր դերակատարները պետք է ունենան նոր որակներ,
2. Ներքաղաքական կյանքում հաջողության կարող են հասնել լիարժեք ինստիտուցիոնալ կարողություններ ունեցող քաղաքական կազմակերպությունները,
3. Վերջինների բացակայության պայմաններում իշխանությունը երկրում անցնում է պոպուլիստներին, որոնք ստանում են ազդեցիկ պետությունների աջակցությունն ու դառնում են դրանց շահերին ծառայող գործիք:

Քանի որ, ինչպես վերը նշվեց, ինստիտուցիոնալացմանն առնչվող խնդիրները բնորոշ են բոլոր հետխորհրդային երկրներին,

ապա այդ հնարավորությունների բացահայտման համար կարող են օգտագործվել հետխորհրդային երկրներում կուսակցությունների ու բազմակուսակցական համակարգերի ուսումնասիրությանը նվիրված մեծ թվով հետազոտությունների արդյունքներ: Ընդ որում, դրանց ճնշող մեծամասնության հեղինակները համարում են, որ պետության կայացման համար առանցքային նշանակություն ունի կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացվածությունը՝ պատշաճ կազմակերպական ուժի ապահովումը¹³: Իսկ դրան հասնելու համար անհրաժեշտ է, որ ձևավորվեն մի քանի կամ առնվազն մեկ կայացած/ինստիտուցիոնալացված կուսակցություն: Առկա են լուրջ տեսական հիմնավորումներ և հետկոմունիստական Եվրոպայի երկրների վերաբերյալ էմպիրիկ տվյալներ, որոնք հաստատում են, որ գոյություն ունի շատ ուժեղ դրական վիճակագրական և էականորեն զգալի կապ կուսակցությունների կազմակերպական ներուժի և ընտրությունների ժամանակ ընտրողների տված ձայների թվի միջև:¹⁴ Ակնհայտ է, որ կուսակցության կազմակերպական ներուժը կախված է երեք բնորոշիչ բաղադրիչներից՝ կուսակցության կառուցվածք, անձնակազմ և գործունեություն: Հետևաբար կուսակցության արդիականացումը ենթադրում է այդ երեք բաղադրիչները միաժամանակ ընդգրկող վերափոխումներ՝ ինստիտուցիոնալացում:

¹³ Օրինակ, **Mierzejewski-Voznyak M. G.**, Party politics after the colour revolutions: party institutionalisation and democratisation in Ukraine and Georgia, *East European Politics*, 2014, **30**, 1, 86-104. **McAllister I. and White S.**, Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies, *Party Politics*, 2007, **13**, 2, 197–216. **Randall V. and Svåsand L.**, Party Institutionalization in New Democracies, *Party Politics*, 2002, **8**, 1, 5-29. **Bielasiak J.**, The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States. *Comparative Politics* 2002, **34**, 2, 189–210. **Innes A.**, Party Competition in Postcommunist Europe: The Great Electoral Lottery. *Comparative Politics* 2002, **35**, 1, 85–104. **Mainwaring S.**, Party Systems in the Third Wave. *Journal of Democracy* 1998, **9**, 3, 67–81. **Meleshevich A. A.**, Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan. 2007. **Kostelecky T.**, Political Parties after Communism. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2002

¹⁴ **Tavits M.**, Post-Communist Democracies and Party Organization, Cambridge University Press, 2013.

Կուսակցության ինստիտուցիոնալացման/արդիականացման տեսական հիմքերը

Կուսակցությունների գործունեության տեսական հետազոտությունները մեկնարկել են 6-7 տասնամյակ առաջ և վերջին տասնամյակների ընթացքում լայնորեն օգտագործվում են քաղաքական գործընթացների ուսումնասիրման ու ճշգրտումների նպատակով: Դրանք ընդգրկում են հետազոտության տարբեր ուղղություններ՝ կուսակցությունների տեսակներ, կուսակցությունների գործունեության կապը պետության կայացման հետ, կուսակցությունների ու կուսակցական համակարգերի գնահատման մոդելներ և չափանիշներ, կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացում, կուսակցական համակարգ և քաղաքական բաժանումներ, կուսակցությունների ու կուսակցական համակարգերի ձևավորումն ու կայացումը հետխորհրդային երկրներում և այլն: Ընդ որում, հետխորհրդային երկրների կուսակցությունների ու բազմակուսակցական համակարգերի հետազոտությունը կազմում է առանձին դաս, քանի որ այդ երկրներում տեղի ունեցող գործընթացներն ունեն ընդգծված առանձնահատկություններ¹⁵: Ավելին, այդ երկրները, ըստ իրենց հետագծի ու հնարավոր զարգացումների, բաժանվում են մի քանի խմբերի¹⁶: Մասնա-

¹⁵ **Meleshevich A.**, Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan. 2007. **Mainwaring S.**, Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil. Stanford: Stanford University Press. 1999. **Spirova M.**, 2007. Political Parties in Post-Communist Societies: Formation, Persistence, and Change. London: Palgrave Macmillan. **Mierzejewski-Voznyak M. G.**, Party politics after the colour revolutions: party institutionalisation and democratisation in Ukraine and Georgia, *East European Politics*, 2014, **30**, 1, 86-104. **McAllister I. and White S.**, Political Parties and Democratic Consolidation in Post-Communist Societies, *Party Politics*, 2007, **13**, 2, 197-216. **Randall V. and Svåsand L.**, Party Institutionalization in New Democracies, *Party Politics*, 2002, **8**, 1, 5-29.

¹⁶ **Թորոսյան Տ., Սուքիասյան Հ.**, Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երեք փուլերը փուլերը փուլերը փուլերը, խմբերը և երեք հարացույցները, *Հայկական Քաղաքագիտական Հանդես*, 1(1), 2014, 19-32.

վորապես, Վրաստանն, Ուկրաինան, Մոլդովան և Հայաստանը հաճախ դիտարկվում են նույն խմբի մեջ ու երբեմն էլ՝ որոշ խնդիրներ դիտարկելիս, Արևելյան ու Կենտրոնական Եվրոպայի երկրների հետ: Այս երկրների կայացածության խնդիրը կապվում է բազմակուսակցական համակարգի ինստիտուցիոնալացվածության խնդրի հետ և այդ պատճառով հետազոտությունների զգալի մասը նվիրված է այդ համակարգերի ուսումնասիրությանը:¹⁷ Ավելի քիչ են առանձին կուսակցությունների վերաբերյալ հետազոտությունները՝ ինչպես հավաստի տեղեկություններ ձեռք բերելու տեխնիկական դժվարությունների, այնպես էլ խնդրի հետաքրքրության շրջանակների զգալի տարբերության հետ կապված: Մակայն նաև ակնհայտ է, որ կուսակցությունների համար հատկապես հետաքրքիր են այն մոդելներն ու հետազոտությունները, որոնց կիրառումը հնարավորություն կտա զգալիորեն բարելավել իրենց արդյունքները ընտրական գործընթացներում, իսկ այլ խմբերի ավելի հետաքրքրում են կուսակցական համակարգերի վերաբերյալ ուսումնասիրությունները: Այս աշխատանքի նպատակների տեսակետից կարևոր են այն հետազոտությունները, որոնք թույլ են տալիս բացահայտել կուսակցությունների կազմակերպական ներուժի մեծացման հնարավորությունները, որոնց օգտագործումը թույլ կտա կուսակցություններին շատ ավելի արդյունավետ աշխատել ընտրողների հետ և զգալիորեն բարելավել ընտրություններում արձանագրվող արդյունքները:

Քանի որ նման հետազոտությունների ժամանակ անհրաժեշտ է վերլուծել տվյալների մեծ բազաներ, ինչը պահանջում է տևական ժամանակահատված, այդ աշխատանքներում, որպես

¹⁷ **Bielasiak J.**, The Institutionalization of Electoral and Party Systems in Postcommunist States. *Comparative Politics*, 2002, **34**, 2, 189–210. **Turovsky R.**, Party Systems in Post-Soviet States: The Shaping of Political Competition, *Perspectives on European Politics and Society*, 2011, **12**, 2, 197-213. **Meleshevich, A.**, Party Systems in Post-Soviet Countries: A Comparative Study of Political Institutionalization in the Baltic States, Russia, and Ukraine. New York: Palgrave Macmillan. 2007. **Casal Bertoa F.**, Party systems and cleavage structures revisited: A sociological explanation of party system institutionalization in East Central Europe, *Party Politics* 2014, **20**, 1, 16–36.

կանոն, դիտարկվում են կուսակցությունների մեկ կամ մի քանի հատկանիշներ:¹⁸ Ակնհայտ է, որ կոնկրետ կուսակցության ընտրական հաջողության ապահովման առումով կիրառական արդյունք կարելի է ունենալ զգալի թվով նման հետազոտությունների արդյունքների վերլուծության ու համադրման դեպքում: Սակայն առկա է նաև խնդրի համապարփակ հետազոտություն, որի արդյունքում նախկին կոմունիստական պետությունների կուսակցությունների համար առաջարկվում է¹⁹ կիրառել արդիականացման/ինստիտուցիոնալացման ստորև բերվող հարացույցը, որը ներառում է կուսակցության ամբողջական կազմակերպական ներուժի՝ կառուցվածքի, անձնակազմի ու գործունեության միաժամանակյա արդիականացում, ընդգծելով, որ դրանց առանձին-առանձին դիտարկումը և արդիականացումը կտրուկ նվազեցնում է ակնկալվող արդյունքը: 4 տարուց ավել տևած հետազոտության արդյունքում դիտարկվել է Չեխիայի, Էստոնիայի, Լեհաստանի, Հունգարիայի կուսակցությունների ու բազմակուսակցական համակարգերի գործունեությունը 20 տարվա ընթացքում:

Կուսակցության գործունեության արդյունքների՝ խորհրդարանում ստացած տեղերի մեծ տատանողականությունը մատնանշում է ինստիտուցիոնալացման անհրաժեշտություն, որն իրականացվում է հետևյալ վեց հիմնական ուղղություններով՝

¹⁸ Օրինակ, **Le Bas A.**, *From Protest to Parties: Party-Building and Democratization in Africa*. Oxford: Oxford University Press. 2011. **Mudde C.**, *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007. **Katz R. S. and Mair P.**, *Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party*. *Party Politics* 1995, **1**, 1, 5–28. **Van Biezen I.**, *Political Parties in New Democracies: Party Organization in Southern and East-Central Europe*. New York: Palgrave. 2003. **Bakke E. and Sitter N.**, *Patterns of Stability: Party Competition and Strategy in Central Europe since 1989*. *Party Politics* 2005, **11**, 2, 243–263. **Boix C.**, *The Emergence of Parties and Party Systems*. *The Oxford Handbook of Comparative Politics*, eds. *Carles Boix and Susan Stokes*. Oxford: Oxford University Press. 2007, pp. 499–521. **Basedau M. and Stroh A.**, *Measuring Party Institutionalization in Developed Countries: A New Research Instrument Applied to 28 African Political Parties*. GIGA Working Paper No. 69. 2008.

¹⁹ **Tavits M.**, *Post-Communist Democracies and Party Organization*, Cambridge University Press, 2013.

- 1) կուսակցության կենտրոնական մարմնի պրոֆեսիոնալիզմ,
- 2) կազմակերպական ընդլայնվողականություն,
- 3) անդամների թիվ և ակտիվություն,
- 4) Կուսակցության արտաքին գործունեություն,
- 5) Արժեքային ուղղվածություն,
- 6) Անձնակենտրոնության բացակայություն:²⁰

Իհարկե, այս ուղղությունները մշակվել են որպես ընդհանրական առաջարկություններ հետկոմունիստական երկրների կուսակցությունների համար և յուրաքանչյուր կոնկրետ կիրառման դեպքում անհրաժեշտ է հաշվի առնել նաև այդ դեպքի առանձնահատկությունները: Մտորել այդ ուղղություններից յուրաքանչյուրի համար կբերվեն հիմնական անելիքները, որոնք հաշվի են առնում հայաստանյան առանձնահատկություններից բխող մոտեցումները:

Հայաստանյան պայմաններում կուսակցության ինստիտուցիոնալացման հարացույց

Հայաստանում կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացման նպատակով անհրաժեշտ է վերը բերված ընդհանրական/տեսական 6 ուղղությունները վերաձևակերպել և ապա մանրամասնել՝ ըստ հայաստանյան իրավիճակի ու նպատակների.

- 1) կուսակցության կենտրոնական մարմնի պրոֆեսիոնալիզմի ապահովում,
- 2) տարածքային կազմակերպությունների օպտիմալացում և արդյունավետության մեծացում,
- 3) անդամների թվի և ակտիվության փոխկապակցվածության ապահովում,
- 4) կուսակցության արտաքին գործունեության արդյունավետության մեծացում,

²⁰ Նույն տեղում

5) կուսակցության արժեքային ուղղվածության և պրակտիկ գործունեության համապատասխանեցում,

6) ներկուսակցական ժողովրդավարության ապահովում:

Այս 6 ուղղություններն անհրաժեշտ է մանրամասնել հարացույցի մակարդակով՝

1. Կուսակցության կենտրոնական մարմնի պրոֆեսիոնալիզմի ապահովում

1.1. Կուսակցության կենտրոնական մարմնում գործառույթների հստակ սահմանում և ենթակառուցվածքների ձևավորում, ինչպես նաև դրանց հաշվետվողականության ապահովում (ցանկալի է կառույցների կառուցվածքի, նպատակների, փոխադարձ կապերի ու ընթացակարգերի ֆորմալացում):²¹

1.2. Կուսակցության ծրագրային գործունեության ապահովման կառույցների (օրինակ, ՀՀԿ-ի դեպքում՝ Լույս հիմնադրամ, Ա. Մարգարյանի անվան քաղաքական դպրոց) գործունեության ֆորմալացում, նպատակայնության և արդյունավետության ապահովում:²²

1.3. Ընտրազանգվածի հետ կապի միջոցների ենթակառուցվածքների (լրատվամիջոցներ, սոցիալական ցանցեր և այլն) և դրանց ծրագրային գործունեության արդյունավետության ապահովում:²³

1.4. Ենթակառուցվածքների աշխատանքների իրականացման մշտական մասնագիտական անձնակազմերի առկայություն (դրանցում կարող են ընդգրկված լինեն ինչպես կուսակցության

²¹ **Mudde C.**, *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007.

Ishiyama, J. T., Party Organization and the Political Success of the Communist Parties. *Social Science Quarterly*, 2001, **82**, 4, 844–864. **Van Biezen I.**, *Political Parties in New Democracies: Party Organization in Southern and East-Central Europe*. New York: Palgrave. 2003

²² **Mudde C.**, *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press. 2007. **Katz R. S. and Mair P.**, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1995, **1**, 1, 5–28.

²³ **Katz R. S. and Mair P.**, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party.” *Party Politics*, 1995, **1**, 1, 5–28

անդամներ, այնպես էլ ոչ անդամ մասնագետներ, որոնց աշխարհայացքային պատկերացումները չեն հակասում կուսակցության արժեքներին ու սկզբունքներին):²⁴

1.5. Կուսակցության տարբեր մակարդակների ու կառույցների միջև կապի ու համագործակցության ապահովման մեխանիզմների առկայություն:²⁵

1.6. Կուսակցության գործունեության համար անհրաժեշտ ֆինանսական ռեսուրսների ապահովում:²⁶

2. Տարածքային կազմակերպությունների օպտիմալացում և արդյունավետության մեծացում

2.1. Տարածքային կազմակերպությունների օպտիմալ և արդյունավետ ցանցի ձևավորում: Այդ ցանցի օպտիմալացումը պետք է ունենա երկու չափանիշ՝ գործունեության արդյունավետության կտրուկ մեծացում և ավելորդ ծախսերի բացառում:²⁷

²⁴ **Katz R. S. and Mair P.**, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party.” *Party Politics* 1995, **1**, 1, 5– 28. **Kostelecky T.**, Political Parties after Communism. Baltimore: Johns Hopkins University Press. 2002. **Mudde C.**, Populist Radical Right Parties in Europe. Cambridge: Cambridge University Press. 2007. **Mainwaring S.**, Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil. Stanford: Stanford University Press. 1999.

²⁵ **Chhibber P. K.**, Democracy without Associations: Transformation of the Party System and Social Cleavages in India. Ann Arbor: University of Michigan Press. 1999.

²⁶ **Szczerbiak A.**, Party Structure and Organizational Development in PostCommunist Poland. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2001, **17**, 2, 94–130. **Mainwaring S.**, Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil. Stanford: Stanford University Press. 1999. **Katz R. S. and Mair P.**, Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party. *Party Politics* 1995, **1**, 1, 5– 28.

²⁷ **Goloso G. V.**, Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed. Boulder: Lynne Rienner. 2004.

Van Biezen I., Political Parties in New Democracies: Party Organization in Southern and East-Central Europe. New York: Palgrave. 2003. **Szczerbiak A.**, Party Structure and Organizational Development in PostCommunist Poland. *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 2001, **17**, 2, 94–130. **Mudde C.**, Populist Radical Right Parties in Europe. Cambridge: Cambridge University Press. 2007.

2.2. Կուսակցության տարբեր մակարդակների կազմակերպությունների գործունեության արդյունավետության մեծացման համար անհրաժեշտ է ապահովել դրանց միջև ինֆորմացիայի փոխանցման ֆորմալ մեխանիզմների առկայություն:²⁸

2.3. Կուսակցության տարբեր մակարդակների կառույցների գործունեության արդյունավետության ապահովման անհրաժեշտ պայման է կուսակցական վերահսկողության ու հաշվետվողականության հստակ մեխանիզմների ու ընթացակարգերի առկայություն և շարունակական կիրառում:²⁹

3. Անդամների թվի և ակտիվության փոխկապակցվածության ապահովում

3.1. Անդամների ֆունկցիաներ, անդամության պահանջներ, իրթաններ: Կուսակցության անդամակցությունը չպետք է լինի ձևական, թղթի վրա: Կուսակցականները պետք է ունենան իրենց անելիքը, աջակցություն ստանան դրա իրականացման համար, վերահսկողություն իրականացվի այդ գործընթացի վրա:

3.2. Ներքին հաղորդակցության արդյունավետ միջոցներ, հանդիպումների հաճախականություն: Պետք է հստակորեն սահմանվեն այդ միջոցները, յուրաքանչյուր կառույցի ներսում և ավելի խոշոր կառույցի հետ հանդիպումների հաճախականությունն ու այդ ամենի հետ կապված պետք է ապահովվի հաշվետվողականությունը:

3.3. Ինստիտուցիոնալ աջակցության գործունեություն: Ընտրողների մոբիլիզացիայի ծրագրեր, հասարակական կարծիքի հարցումներ, նախընտրական ծրագրեր և այլն:

²⁸ **Kosteletzky, Tomas.** 2002. Political Parties after Communism. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Le Bas, Adrienne. 2011. From Protest to Parties: Party-Building and Democratization in Africa. Oxford: Oxford University Press.

²⁹ **Mainwaring S.,** Rethinking Party Systems in the Third Wave of Democratization: The Case of Brazil. Stanford: Stanford University Press. 1999. **Golosov G. V.,** Political Parties in the Regions of Russia: Democracy Unclaimed. Boulder: Lynne Rienner. 2004.

3.4. Տարբեր մակարդակի ընտրություններում թեկնածուների հետ աշխատանք: Աջակցություն թեկնածուների ընտրական գործընթացին, կուսակցության դիրքորոշումների հետ համադրելի մոտեցումների ապահովում:

3.5. Ընտրական և խորհրդարանական կարողություններ: Ընտրական և խորհրդարանական գործընթացներում պետք է հստակորեն սահմանված լինեն դերակատարների անելիքները և պետք է հսկողություն լինի դրանց կատարման նկատմամբ:

4. Կուսակցության արտաքին գործունեություն

4.1. Համախմբվածություն խորհրդարանում: Տարակարծությունների ու բաժանումների բացակայություն խմբակցությունում, տեսակետների համադրելիություն կուսակցության մոտեցումների հետ:

4.2. Կայունություն ընտրություններում: Սկզբունքների, արժեքների, ու հիմնախնդիրների լուծումների վերաբերյալ դիրքորոշումների շարունակականություն:

4.3. Համագործակցություն միջազգային կազմակերպությունների և օտարերկրյա կուսակցությունների հետ: Դա պետք է լինի նպատակաուղղված, արդյունավետ, արդյունքները՝ չափելի:

4.4. Ընտրողների շրջանում հակակուսակցական տրամադրությունների չեզոքացում: Կապակցված խմբերի դժգոհությունների բացահայտում և կանխում: Շարունակական մոնիտորինգ և արձագանք բացասական միտումներին:

5. Կուսակցության արժեքային ուղղվածության և պրակտիկ գործունեության համապատասխանեցում

Կուսակցականների գաղափարական համախմբվածություն:

Լայն գաղափարական գրավչություն ընտրողների և պոտենցիալ անդամակցողների համար:

«Աջ-ձախ» սանդղակում կայուն դիրքեր:

6. Ներկուսակցական ժողովրդավարություն և հավատարմություն

Կուսակցության հեղինակություն, լոյալություն կուսակցության նկատմամբ ընտրողների շրջանում:

Ծրագրային, այլ ոչ թե հաճախորդային կամ խարիզմատիկ կապեր:

Կուսակցության կազմակերպական ուժի մեծացման տեսակետից հատկապես առաջնահերթ նշանակություն ունեն առաջին երեք ուղղությունները: Առաջարկվում է³⁰ կուսակցության ինստիտուցիոնալացումը/արդիականացումը իրականացնել վեց ուղղություններով՝ դրանցից յուրաքանչյուրի համար մշակելով ու իրականացնելով մանրամասն ծրագիր:

Ինստիտուցիոնալացում հայաստանյան պայմաններում Ընդհանուր դրույթներ

Ինստիտուցիոնալացման ֆորմալացման նպատակով անհրաժեշտ է կառուցել կուսակցության կառուցվածքային բլոկ-սխեման, որտեղ բլոկների տեսքով պետք է ներկայացված լինեն կուսակցության բոլոր կառույցներն ու մարմինները, ինչպես նաև դրանց միջև կապերը: Կապերն, ըստ իրենց բնույթի, կարող են լինել ֆունկցիոնալ կամ վերահսկողական:

Ինստիտուցիոնալացումը պետք է իրականացվի կառուցվածքային և բովանդակային չափումներով: Առաջինը իրականացվում է կառուցվածքի օպտիմալացման միջոցով, իսկ բովանդակայինը՝ համապատասխան ընթացակարգերի մշակման և կիրառման:

Կուսակցության ինստիտուցիոնալացման նպատակով ստեղծվում է հատուկ, ժամանակավոր հանձնաժողով:

³⁰ **Tavits M.**, *Post-Communist Democracies and Party Organization*, Cambridge University Press, 2013.

Ինստիտուցիոնալացման գործընթացի սկզբունքները

Ինստիտուցիոնալացման գործընթացի արդյունավետությունն ապահովելու համար անհրաժեշտ է այն իրականացնել հետևյալ սկզբունքների հիման վրա.

1. Կուսակցության կառույցներից/մարմիններից յուրաքանչյուրը պետք է ունենա առնվազն մեկ կամ ավելի կապ մյուս կառույցների/մարմինների հետ: Այդ կապերը պետք է ապահովեն յուրաքանչյուր կառույցի/մարմնի համար սահմանված գործառնությունների բովանդակային լիարժեք իրականացում:

2. Բոլոր կապերը պետք է ունենան հստակ սահմանված, չկրկնվող բովանդակություն,

3. Չպետք է լինեն ֆունկցիոնալ առումով կրկնվող կառույցներ, մարմիններ կամ կապեր,

4. Կապերը կարող են լինել երեք տեսակի՝ ֆունկցիոնալ, հաշվետվողական և վերահսկողական: Յուրաքանչյուր ֆունկցիոնալ կապ պետք է ունենա համապատասխան վերահսկողական կապ, որը թույլ կտա հաշվետվողական կապից անկախ ճանապարհով հավաստիանալ ֆունկցիոնալ կապի արդյունավետության մասին,

5. Յուրաքանչյուր կառույց կամ մարմին պետք է ունենա իր ֆունկցիոնալ և վերահսկողական գործառնությունների իրականացման ընթացակարգը:

6. Ընթացակարգերը մշակում են համապատասխան կառույցները/մարմինները կամ ինստիտուցիոնալացման հանձնաժողովը, դրանք քննարկվում են ինստիտուցիոնալացման հանձնաժողովի նիստում: Հավանության արժանանալու դեպքում ընթացակարգերը հաստատվում են կուսակցության գործադիր մարմնի նիստում:

Ինստիտուցիոնալացման նախադրյալները

Կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացումն ինքնին բարդ, բազմաբաղադրիչ գործընթաց է, որի հաջողությունը պայմանավորված է մի շարք հանգամանքների միաժամանակյա առկայությամբ.

- Տարածքային կազմակերպություններ,
- Անհրաժեշտ նվազագույն ֆինանսական միջոցներ,
- Կուսակցությունում արմատական փոփոխությունների իրականացման վճռականություն,
- Ճիշտ մշակված ինստիտուցիոնալացման ծրագիր, ռազմավարություն և մարտավարություն,
- Կուսակցության կառույցների լիարժեք ներգրավում գործընթացում,
- Անհրաժեշտ թվով անդամներ:

Որևէ կուսակցության ինստիտուցիոնալացում ենթադրում է երկու տեսակի խնդիրների լուծում՝ ներկուսակցական և արտակուսակցական: Հեշտ է նկատել, որ վերը նշված 6 ուղղություններից 4-րդը վերաբերում է կուսակցության արտաքին հարաբերություններին, իսկ մյուսները՝ ներկուսակցական խնդիրներին: Վերջինս իր հերթին նույնպես կարելի է բաժանել երկու խմբի՝ կուսակցության կենտրոնական մարմինն և շրջանային խորհուրդներին ու սկզբնական կազմակերպություններին վերաբերող, քանի որ, ինչպես ցույց կտրվի ստորև, կենտրոնական մարմինը ոչ միայն պետք է իրականացնի իր տրանսֆորմացիան, այլև առանցքային դերակատարություն ունենա շրջանային խորհուրդների և սկզբնական կազմակերպությունների տրանսֆորմացիայի գործընթացում:

Արտակուսակցական խնդիրների խումբը պետք է ներառի միջկուսակցական հարաբերությունները, հասարակության հետ աշխատանքը, խորհրդարանական գործունեությունը, ինչպես նաև միջազգային կազմակերպությունների և օտարերկրյա կառույցների հետ հարաբերությունները:

Առաջարկվող հարացույցը կոնկրետ կուսակցության համար կիրառելիս անհրաժեշտ է դիտարկել այդ կուսակցության համապատասխանությունը վերոհիշյալ նախադրյալներին, ինչը թույլ կտա գնահատել անհրաժեշտ ջանքերի ու միջոցների ծավալները: Կարևոր է նաև ինստիտուցիոնալացման ռազմավարությունը՝ իրականացվող փոփոխությունների արդյունավետությունն ապահովելու տեսակետից:

Ակնհայտ է, որ «գունավոր» հեղափոխության ճիրաններում հայտնված պետության առողջացման համար միակ հնարավորությունը երկրում իրականացվող քաղաքականության կառուցումն է սկզբունքների ու արժեքների վրա, որին անցնելու ըճանապարհը ինստիտուցիոնալացումն է:

Եզրակացություն

Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրների 30-ամյա հետազոծի, ինչպես նաև դրանց կուսակցությունների ու կուսակցական համակարգերի ձևավորման ու կայացման գործընթացների ուսումնասիրությունը վկայում է, որ

1. Հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երկրները, խորհրդային ամբողջատիրական վարչակարգից անցնելով ավտորիտար կամ թերի ժողովրդավարական վարչակարգի, պետք է հաշվի առնեն, որ այն ժամանակավոր է, անցումային՝ մինչ կայուն վարչակարգի հաստատումը: Հասարակությունը ստացել էր ոգևորության որոշ պաշար, որը թույլ էր տալիս հաղթահարել այդ բարդ անցումային շրջանը՝ ձևավորելու համար կայուն, զարգացող **պետականություն: Այդ երկրների մեծ մասը ճիշտ չընկալեց այդ մարտահրավերի վտանգները և գերակա դարձան տարատեսակ հատվածական շահեր՝ ըստ արժանվույն չգնահատելով երկրի քաղաքական համակարգի կայացման** հրատապ անհրաժեշտությունը: Արդյունքում, ֆորմալ սահմանադրական ինստիտուտների միջև քաղաքական մրցակցությունը փոխարինվեց ոչ ֆորմալ (հաճախ՝ օլիգարխական) խմբերի պայքարով՝ հանգեցնելով

հասարակության բարոյահոգեբանական կտրուկ անկման ու ինքնապաշտպանական մեխանիզմների տկարացման:

2. Նման փոխարինման արդյունքում կուսակցությունները վերածվում են ձևական, բովանդակություն չունեցող կառույցների, իսկ ոչ ֆորմալ օլիգարխական խմբերի պայքարը արժեքներից ու սկզբունքներից զրկում է իշխանության համար մրցակցությունը, որն էլ հանգեցնում է գործընթացների ու կառույցների իմաստազրկման՝ պարարտ հող ստեղծելով «գունավոր» հեղափոխությունների համար: Հետևաբար, դրանց իրականացման առանցքային նախադրյալը բազմակուսակցական համակարգի չկայացածությունն է: Պատահական չէ, որ այդ հեղափոխությունների շարժիչ ուժը դառնում են ոչ թե կայացած կուսակցություններ, այլ տարբեր խմբեր, որոնք ֆինանսավորվում և ուղղորդվում են ոչ օրինական աղբյուրներից: Ակնհայտ է, որ այդ խմբերի նպատակը կայուն, զարգացող պետության կայացումը չէ, այլ իշխանության զավթումը՝ վերպետական նպատակներով օգտագործելու համար: Որպես կանոն, այդ նպատակները հետխորհրդային տրանսֆորմացիայի երրորդ՝ աշխարհաքաղաքական գործոնի ազդեցության ուժգնացման փուլում բխում են նոր աշխարհակարգի ձևավորման տրամաբանությունից:

3. Այդ փուլում առաջացող նոր որակի մարտահրավերները՝ թե՛ արտաքին, թե՛ ներքին, հաղթահարելու համար անհրաժեշտ են նոր որակ ունեցող, կայացած կուսակցություններ, քանի որ աշխարհաքաղաքական պայքարի այդ փուլում արտաքին ուժերի ազդեցությունն իրադարձությունների զարգացման վրա դառնում է շատ ավելի կոշտ ու գռեհիկ: Հետևաբար, չինստիտուցիոնալացված, օլիգարխիական խմբերի քայքայիչ ազդեցությունից տկարացած կուսակցությունների արձագանքն այդ մարտահրավերներին լինում է անբավարար՝ դրանք հաղթահարելու համար, իսկ «գունավոր» հեղափոխությունների իրականացմամբ՝ սկսվում է պետական ինստիտուտների կազմաքանդումը:

4. ՀՏԵ-ում տեղի ունեցող «գունավոր» հեղափոխությունների կանխարգելման կամ, դրանց տեղի ունենալու դեպքում

հետևանքների վերացման ուղին քաղաքական համակարգի առողջացումն է՝ կառույցների ու գործընթացների հիմքում դնելով սկզբունքներն ու արժեքները: Դրա հաջողության նախապայմանն է կուսակցությունների ինստիտուցիոնալացումը, քանի որ սահմանադրական վարչակարգ ունեցող երկրներում կուսակցություններին վերապահված է համակարգաստեղծ դերակատարություն: Դա թույլ կտա էականորեն մեծացնել կուսակցության գործունեության արդյունավետությունը, ինչպես նաև, դրա հիման վրա իշխանության գալով՝ ինստիտուցիոնալացնել պետական կառույցները՝ արդյունավետորեն լուծելով պետության առջև ծառայած խնդիրները:

5. Մի շարք ուսումնասիրությունների արդյունքում բացահայտվել են ՀՏԵ կուսակցությունների ու բազմակուսակցական համակարգերի չկայացածության պատճառներն ու խոչընդոտները, ինչի շնորհիվ ձևակերպվել են այդ երկրներում կուսակցությունների ու կուսակցական համակարգերի ինստիտուցիոնալացման հայեցակարգն ու օրինաչափությունները: Որևէ կոնկրետ երկրում այդ գործընթացն իրականացնելու համար անհրաժեշտ է յուրաքանչյուր դեպքի (կուսակցության) համար այդ հայեցակարգի ու օրինաչափությունների հիման վրա մշակել ինստիտուցիոնալացման կոնկրետ ծրագիր՝ հաշվի առնելով այդ կուսակցության անցած ճանապարհը, ինստիտուցիոնալացման նախադրյալների առկայությունը, առկա դժվարություններն ու խոչընդոտները և այլն:

Difficulties and possibilities of overcoming the crisis of the Armenian political system

TIGRAN TOROSYAN

Brusov State University

More than three decades of post-Soviet transformation indicate that this is a much more complex process than it seemed at first, and the democratization of post-communist countries requires long, consistent efforts and poses difficult tasks. Even the post-Soviet states included in the EU's Eastern Partnership program periodically face crises of the political system, the cause of which is the failure of the parties. This has very dangerous consequences for states, especially at the final stage of geopolitical competition, when powerful states try to use their influence on vulnerable states at any cost to achieve their goals. Research shows that although these crises have their own characteristics and different causes, their most important drawback is common: parties need to be institutionalized. The article proposes a paradigm of institutionalization of parties, taking into account the peculiarities of Armenia, the application of which will increase the security of the country. This will make it possible to overcome the crisis of the country's political system, and also to resist various aspirations to use Armenia as a tool to achieve various geopolitical goals through "color" revolutions.